Influențe bizantine în literatura istorică românească medievală

Vasile MĂRCULEȚ, Theodora MĂRCULEȚ

Colegiul Tehnic „Mediensis" din Mediaș
"Mediensis" Technical College of Mediaș
Personal e-mail: vasmarculet@yahoo.com, theodoramarculet@yahoo.com

Byzantine Influences in the Romanian Medieval Historical Literature

The contacts with the Byzantine and South-Slavonic world made the Byzantine influences enter early in the Romanian medieval historical literature. The Byzantine influences can be observed starting with the historical sources and topics approached to the content, shape and writing style of the Romanian medieval historical works. The Byzantine influences entered the Romanian medieval historical literature: either directly from Byzantium or from the territories of Byzantine tradition, either indirectly, through the South-Slavonic world. The connections with the South-Slavonic world made the Romanian medieval historical writings to be written in Slavonic. Strong Byzantine influences can be observed in the chronicles of Macarie, Eftimie and Azarie, The life and living of Saint Niphon, The teachings of Neagoe Basarab to his son Theodosie, The universal chronicle of Michael Moxa or in the Danovich (Danovici) Chronographs.

Keywords: Byzantine influences, Macarie, Eftimie, Azarie, Niphon, Neagoe Basarab, Moxa, Danovich Chronographs

Contactele cu lumea bizantină şi sud-slavă au făcut ca influențele bizantine să pătrundă de timpuriu în literatura istorică românească medievală. Aceste influențe sunt sesizabile de la nivelul izvoarelor şi a subiectelor abordate până la conținutul, forma şi modul de redactare a operelor istorice medievale româneşti.

Două au fost filierele prin care aceste influențe au pătruns în literatura istorică românească medievală: fie direct din Bizanț sau din teritoriile de tradiție bizantină, ca urmare a contactelor spațiului românesc cu aceste regiuni, fie indirect prin intermediul lumii sud-slave, puternic impregnată de cultura şi spiritualitatea bizantină, în ultimă instanță, o prelungire a acesteia. Contactele cu lumea sud-slavă şi strânsele legături cu aceasta au făcut ca scrierile istorice româneşti medievale să fie redactate în limba slavonă. Dar adoptând limba slavonă ca limbă de cultură, aşa cum remarca Nicolae Iorga, „nu înseamnă că am primit cultura noastră de-a gata, făcută de dânşii [...]. Am luat de la slavii de peste Dunăre fiindcă de ei erau prezintatorii în formă slavonă ai culturii bizantine"[1].

Din aceeaşi arie culturală şi pe aceleaşi filiere au pătruns în literatura istorică românească şi primele subiecte ale acesteia. „Prin urmare – precizează Nicolae Iorga – cele dintâi subiecte pe care am voit noi să le luăm au fost luate de la Bizanțul literar al vecinilor noştri [...]. Prin urmare, din această cultură slavonă, bizantino-slavonă, ne-am luat subiectele"[2].

Istoriografia bizantină a cultivat cu predilecție două genuri de lucrări istorice, deosebite între ele, istoria propriu-zisă şi cronica sau cronograful. Dintre acestea, cronografele au avut o influență infinit mai mare asupra literaturii istorice a popoarelor cu un nivel de cultură inferior imperiului, care au venit în contact cu el. „În special literatura slavă şi română – susține Demostene Russo – au fost influențate mai mult de cronografele bizantine, decât de istoria propriu-zisă [...]. În limba română unele dintre ele au trecut prin intermediul slav, altele s-au tradus direct din greceşte"[3]. Odată cu preluarea limbii slavone şi a subiectelor bizantine sau bizantino-slave, vechile cronici româneşti au adoptat şi forma lor de redactare. Ca urmare, acestea sunt

redactate în forma vechilor cronografe bizantine sau a cronicilor sud-slave pe care le copiază sau după care se inspiră. „Vechile noastre cronici – afirmă Nicolae Iorga – sunt scrise în slavoneşte, fiindcă limba, forma chiar, erau gata; nu aveam decât să o luăm de la slavii de peste Dunăre, care ei înşişi nu făceau altceva decât să repete ce făcuseră bizantinii”[4].

Cele dintâi încercări literare de acest gen, realizate în limba slavonă, datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Ca şi modelele lor sud-dunărene pe care le-au urmat, aceste realizări de început ale literaturii istorice româneşti se prezintă sub forma cronicilor. Primele dintre ele au fost redactate în Moldova, la curtea lui Ştefan cel Mare şi la comanda domnului Moldovei.

Utilizarea de către cronicarii moldoveni a lucărilor bizantine de acelaşi tip, care circulau îndeosebi în lumea sud-dunăreană, în realizarea propriilor opere a fost şi rămâne un fapt cert, demonstrat de specialiştii care s-au ocupat de studierea lor. „Cronica lui Ştefan cel Mare – afirmă Alexandru Piru – a fost precedată de copii de cronici bizantine traduse în slavoneşte, rodoslovii, sau cel puţin de lectura cronicarilor Ioan Malalas, Gheorghe Hamartolos, Zonaras şi Constantin Manasses”[5].

Direcţia deschisă de cronicile celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea a fost urmată şi de realizările istoriografiei din Moldova secolului următor, respectiv de lucrările cronicarilor călugări Macarie, Eftimie şi Azarie. Redactate în limba medio-bulgară, acestea reliefează şi mai pregnant influenţele bizantine şi receptarea lor în creaţia istoriografică. Modelele bizantine sunt urmate cu atâta fidelitate încât autorii lor nu numai că le imită ca formă şi stil, dar compilează şi inserează în ele părţi însemnate din lucrările cronicarilor bizantini, mergând până la substituirea împăraţilor bizantini cu domnii moldoveni.

Cronica lui Macarie, prima din această categorie, este o lucrare de curte care prezintă evenimentele petrecute în Moldova de la moartea lui Ştefan cel Mare (1504) şi până în anul 1542[6]. Lucrarea episcopului de Roman este, în opinia lui Nicolae Iorga, rezultatul dorinţei doamnei Elena-Despina, soţia lui Petru Rareş, căreia, sârboaică de origine fiind şi „crescută în tradiţia bizantină, îi trebuiau pagini ca acelea pe care le-au dat Bizanţului un şir întreg de istoriografi de acolo”[7]. Ca urmare, dând curs pretenţiilor curţii domneşti de la Suceava, Macarie a realizat o lucrare a cărei principal obiectiv era glorificarea domnului Moldovei, neobosit luptător şi bun cârmuitor. În acest scop, aşa cum sesiza Nicolae Iorga, el „a luat cronica lui Manasses [...], şi ceea ce acesta atribuia împăraţilor bizantini a atribuit el lui Petru, schimbând doar numele proprii şi uneori introducând unele amănunte mărunte [...]. Totul vechi [...], şi, pe deasupra, totul luat din Manasses, bizantinul, cetit în traducere slavonă; este copia credincioasă a lui Manasses. De îndată ce avăzut că pentru domn se poate scoate o expunere mai largă de acolo, din Manasses, Macarie a luat de-a dreptul pasagii întregi din izvorul bizantin”[8].

Continuarea cronicii lui Macarie, realizată de egumenul de Neamţ, Eftimie. Lucrarea, care cuprinde istoria Moldovei dintre a doua urcare pe tron a lui Petru Rareş (1541) şi debutul lucrărilor de construcţie a Mănăstirii Slatina (1554), prezintă aceleaşi caracteristici ca formă şi stil[9]. Cronica a fost realizată la porunca lui Alexandru Lăpuşneanu, care „a vrut şi el să aibă o mare cronică imperială bizantină”[10]. Eftimie a recurs, ca şi predecesorul său, la aceleaşi procedee stilistice, mijloace de redactare şi surse „pentru a lăuda cu condei străin pe Alexandru cel Nou, cel Bun şi cel Mare (Alexandru Lăpuşneanu, n.n.) pentru prietenii săi şi pentru oamenii care îi plătea”[11].

În sfârşit, ultimul cronicar călugăr al Moldovei, Azarie, a fost, aşa cum el însuşi afirmă, ucenicul lui Macarie. Cronica lui prezintă evenimentele desfăşurate în Moldova între debutul domniei lui Ştefan Rareş (1551) şi urcarea pe tron a lui Petru Şchiopul (1574)[12]. În redactarea lucrării sale, scrisă, se pare, din ordinul lui Petru Şchiopul, Azarie urmează, ca formă şi stil, atât lucrarea dascălului său, cât şi sursele bizantino-slave utilizate de acesta pe care le foloseşte şi le imită. Referitor la acest aspect, Nicolae Cartojan afirmă că „Azarie, ca bun ucenic, se străduieşte să imite toată arta retorică a lui Macarie. Ca şi acesta, Azarie împrumută din bogatul arsenal de amănunte dramatice şi epitete stilistice ale lui Manasses, pentru a le potrivi la situaţiile şi figurile istorice moldoveneşti pe care le înfăţişa”[13].

Privite sub aspectul formei şi stilului, cronicile monahilor moldoveni din secolul al XVI-lea, scrise în limba slavonă, se remarcă prin caracterul lor imitativ, compilator, având prelucrate, preluate şi inserate în conţinut numeroase elemente şi părţi din lucrările bizantine sau bizantino-slave consultate. Neluând parte activă la evenimentele prezentate, autorii lor se preocupă îndeosebi de formă, de stil şi de efect. În consecinţă, conchide Nicolae Cartojan, „în loc să povestească simplu şi precis cele ce aflau, recurgeau la cronograful lui Manasses, pentru a împrumuta din el podoabe retorice”[14].

În Ţara Românească, literatura istorică de la începutul secolului al XVI-lea este reprezentată de lucrările: *Viaţa şi traiul Sfântului Nifon* şi de *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Prima este o lucrare cu caracter panegiric, cea de-a doua, una cu caracter politic şi ideologic.

Viaţa şi traiul Sfântului Nifon a fost scrisă în limba greacă între 1517-1519, la Târgovişte, sub patronajul lui Neagoe Basarab, de Gavril, protosul Sfântului Muntelui Athos. Lucrarea, în esenţă un panegiric grecesc, conţine importante informaţii despre istoria Ţării Româneşti de la cumpăna veacurilor XV-XVI[15]. Partea de conţinut istoric din componenţa ei a fost

încorporată, aproape în întregime şi cu modificări minore, în *Istoria Ţării Rumâneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini*, mai cunoscută sub denumirea de *Letopiseţul Cantacuzinesc*, alcătuită în a doua jumătate a secolului al XVII-lea[16].

Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie reprezintă un veritabil testament politic şi de guvernare al domnului muntean, lăsat fiului şi succesorilor săi. Lucrarea îşi găseşte analogii, atât în literatura istorică bizantină în *Învăţăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon* sau *De administrando imperio* a împăratului Constantinos VII Porphyrogennetos (913/945-959), cât şi în cea slavă, în *Învăţăturile* marelui cneaz al Kievului Vladimir II Monomachos către fiii săi. Izvoarele sale, câte au putut fi identificate, sunt *Biblia*, precum şi o serie de scrieri mistico-ascetice de factură bizantină, hagiografii şi cărţi populare[17]. Paternitatea lucrării a stârnit numeroase controverse în rândul specialiştilor[18], aspect pe care nu-l vom aborda însă în prezentul demers. Indiferent de opiniile exprimate, specialiştii care s-au ocupat de aceasta sunt unanim de acord în a remarca şi evidenţia influenţele bizantine sau bizantino-slave care o marchează. Aşa cum constatau Dan Zamfirescu şi George Ivaşcu, influenţele bizantine sau bizantino-slave sunt sesizabile încă de la nivelul izvoarelor care au stat la baza redactării sale[19].

La rândul său, textul operei pune în lumină existenţa unor puternice influenţe bizantine care la începutul secolului al XVI-lea se manifestau în societatea munteană la nivelul vieţii politice, sociale, în diplomaţie etc. În această operă conchidea Ştefan Ciobanu, referindu-se la aspectele relevate de ea, „se oglindeşte ca într-o picătură de apă întreaga concepţie slavo-bizantină asupra vieţii, întreaga cultură slavo-bizantină cu caracterul ei ascetic şi religios”[20]. Din această multitudine de aspecte, ne vom ocupa în continuare doar de acelea care şi-au pus amprenta asupra concepţiei despre domnie a voievodului muntean.

Din punct de vedere politic, concepţia lui Neagoe Basarab despre domnie este una pur bizantină, dar, ca şi aceasta, şi una biblică. „Inspirându-se din tradiţiile bizantine – afirmă istoricul Manole Neagoe cu privire la acest aspect – Neagoe insistă asupra faptului că domnul este alesul şi unsul lui Dumnezeu, puterea lui nu cunoaşte nici o îngrădire din partea oamenilor. Această concepţie despre domnie se inspiră nu numai din tradiţia bizantină, dar şi din cartea de căpătâi a vremurilor pe care le trăieşte Neagoe. Este vorba de Biblie [...]. Din acest punct de vedere, concepţia bizantină despre împărat se datorează mult textului biblic [...]. În afară de faptul că Neagoe primea indirect, prin tradiţia bizantină, o parte din concepţia biblică a monarhului, el se inspiră direct din Vechiul Testament atunci când îşi formulează concepţia lui despre domnie”[21].

Anterior, Nicolae Iorga adusese şi alte argumente în susţinerea unei teze apropiate. „Neagoe Basarab – susţine el – este însurat cu o sârboaică, având ambiţii bizantine, crescută în tradiţia literară a Bizanţului [...], şi în tradiţia artistică a Bizanţului [...]. Dar însăşi numele acesta de Teodosie înseamnă o ambiţie [...]. A numi pe cineva Teodosie [...], arată o altă concepţie a domniei: concepţia care se vede din atmosfera literară a timpului, o mare mândrie imperială”[22].

Cele mai solide argumente privind concepţia bizantină, imperială şi autocrată, despre domnie a lui Neagoe Basarab, le aduce autorul *Învăţăturilor* însuşi. Ca urmare, îndemană el, „ce însă şi domniile voastre să nu vă fie cu greu, tuturor câţi sunteţi unşii lui Dumnezeu şi împăraţii creştineşti şi domni, pre carele va alege Dumnezeu şi va da în mâna lui să păzească turma cea împărătească a lui Hristos [...]. Aceştia sunt următori lui Hristos şi păstori turmei lui cărora le-au dat Dumnezeu după cât le-a fostu putere”[23]. Prin prisma acestor afirmaţii, putem trage concluzia potivit căreia concepţia lui Neagoe Basarab despre domnie şi, prin extrapolare, a autorităţii supreme în stat care era domnul, era, fără nicio tăgadă, una imperială bizantină: ca şi împăraţii Bizanţului, domnul este „unsul lui Dumnezeu” de la care îi parvine puterea fiind, prin aceasta, locotenentul lui Hristos pe pământ. Concepţia politică despre domnie a lui Neagoe Basarab îşi găseşte exprimarea artistică în tablourile votive ale domnului şi familiei sale de la Curtea de Argeş[24].

Concepţia imperială bizantină despre domnie, atât de clar exprimată în *Învăţături*, este întărită şi completată prin alte elemente de aceeaşi provenienţă, exprimate indirect în lucrare, cum sunt cele referitoare la normele şi organizarea protocolului şi ceremonialul curţii domneşti, îndeosebi a celui diplomatic, evidente, mai ales, cu prilejul primirii solilor sau a unor emisari politici străini[25]. În domeniul diplomaţiei, influenţelor bizantine li s-au adaugat altele, mai ales, de factură occidentală, italiene îndeosebi, în promovarea cărora un rol important a revenit şi colaboratorilor apropiaţi ai domnului, proveniţi din Raguza sau din Veneţia[26]. Faptul s-a datorat îndeosebi orientării curajoase a politicii externe a Ţării Româneşti de către Neagoe Basarab spre Serenissima republică şi Roma. Acest lucru a dus la o coabitare a influenţelor bizantine cu cele occidentale, dar şi cu cele autohtone pe care le-au completat. Constatările făcute asupra *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, confirmă concluzia lui Dan Zamfirescu, potrivit căreia acestea „sunt un imens testament, ideologic şi pedagogic, în a cărui redactare s-a făcut apel la resursele remarcabile ale unei arte a compoziţiei, cultivată în contact cu literatura bizantino-slavă, a cărei lectură destul de intensă o găsim atestată la fiecare pas”[27].

Un rol important în pătrunderea şi receptarea influenţelor bizantine în literatura istorică medievală

românească a revenit cronografelor greceşti şi celor sud-slave, care le copiau sau imitau pe cele bizantine care au circulat în Ţările Române. Dintre cronografele greceşti, două au circulat, cu începere de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor în spaţiul românesc: *Cronograful lui Dorothei (Dorotheos) al Monembasiei* şi *Cronograful lui Cigala*.

Primul dintre acestea cuprinde cronica versificată al lui Constantin Manasses, prelucrată în proză, amplificată cu pasaje întregi din operele lui Theophanes, Georgios Monachos, Georgios Kedrenos, Ioannes Zonaras şi alţii, rezultând o cronică în limba greacă vulgară care duce relatarea evenimentelor de la facerea lumii până la anul 1570, ceea ce face să fie cunoscută şi sub numele de *Cronica lui 1570*. O versiune a sa, intitulată *Istoria politică,* a fost publicată, în 1584 la Basel, de Martin Crusius în lucrarea lui *Turcograecia*[28]. Se cunosc în prezent un număr de peste 50 de copii manuscrise[29].

O altă versiune, cea care ne interesează pe noi, a fost adusă în Moldova de mitropolitul Hierotheos al Monembasiei care, în 1588, l-a însoţit pe patriarhul ecumenic Ieremias II în călătoria sa în Ţara Românească, Moldova şi Rusia. Din porunca lui Petru Şchiopul, manuscrisul a fost copiat sub supravegherea ginerelui său, spătarul Zotou Tzigara, grec originar din Iannina. Ulterior, în 1631, Apostol Tzigara, fratele lui Zotou, şi Ioan Antoniu Iulian au tipărit la Veneţia, pe cheltuială proprie, copia manuscrisului, făcută în Moldova, sub titlul *Carte cuprinzând pe scurt felurite şi interesante istorii...*[30].

Cu o componenţă heteroclită, cronograful relatează istoria de la zidirea lumii până la anul 1629. În el sunt inserate evenimente din istoria marilor popoare ale antichităţii, legende biblice şi populare, liste de patriarhi, lista dogilor veneţieni până la 1629, lucrări disparate precum *Cronica Moreei* în proză, prescurtată etc. Între domniile sultanilor Selim II şi Murad III este intercalat un capitol, intitulat Neorânduielile bisericeşti, care, potrivit lui Demostene Russo, „conţine ştiri preţioase, necunoscute din alte izvoare, atât pentru Biserica ortodoxă a Răsăritului, cât şi pentru Biserica Rusiei şi Ţările româneşti”[31].

Cronograful lui Dorothei a fost cunoscut şi tradus de timpuriu la noi, după cum o atestă o serie de copii posterioare. Una dintre acestea menţionează că a fost „scoasă după grecie pă limba rumănească de Grigorie dascălul Buză”[32].

Al doilea cronograf grecesc, care a circulat în literatura veche românească, a fost publicat la Veneţia de Mathei Cigala din Cipru, paroh al bisericii greceşti San-Giorgio din Veneţia, sub titlul *Noul compendiu de diferite istorii...*[33]. Deşi prefaţa cronografului menţionează ca an al apariţiei 1637, în realitate acest lucru s-a produs abia în 1650. Baza compendiului lui Mathei Cigala este tot *Cronica de la 1570*. Cigala a inserat însă în cronograful său extrase din opera istorică a lui Georgios Kedrenos, prelucrate în limba greacă populară, iar evenimentele, care încep cu anul 1392, le-a prezentat după *Turcograecia* lui Crusius. A prelucrat de asemenea părţi însemnate din cronograful lui Dorothei al Monembasiei. Naraţiunea evenimentelor este prezentată până la domnia lui Murad IV (1623). O serie de capitole disparate prezintă: lista patriarhilor până la 1636; lista sultanilor otomani până la Mehmed IV (1648). În final, este făcută adăugirea: „sfârşitul împăraţilor Constantinopolului, Noua Roma, care au domnit în acest oraş până la anul de faţă 1650 de la Hristos”[34].

Cronograful lui Cigala a ajuns şi în Moldova fiind tradus la jumătatea secolului al XVII-lea de Pătraşco Danovici. S-a păstrat în numeroase manuscrise dintre care cel mai vechi a fost copiat în 1669 de către *Gavril Diac ot Bălţăteşti*. Din contaminarea cronografului lui Dorothei cu cel al lui Cigala a apărut în literatura românească medievală un al treilea tip de cronograf: *Cronograful Cigala-Dorotei* sau aşa-numitul *Cronograf Danovici*, care a cunoscut recent prima ediţie tipărită[35]. Cronograful de tip Danovici a înregistrat, de altfel, cea mai largă răspândire, fiind identificate în prezent 53 de copii, fără a include între acestea manuscisele care conţin fragmente din cronograf care au cunoscut o circulaţie separată[36].

Ambele cronografe au fost utilizate de timpuriu de cărturarii români ai epocii. Mitropolitul Dosoftei a preluat din cronografele lui Dorothei şi Cigala materiale pentru legendele sale hagiografice. Miron Costin le-a cunoscut şi le-a utilizat şi el în realizarea lucrărilor sale. Cronica munteană, cunoscută sub numele de *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti,* atribuită lui Radu Popescu, a preluat şi ea importante extrase din cele două cronografe[37].

Derivate din cronografele menţionate au apărut şi au circulat în Ţările Române numeroase manuscrise româneşti, cuprinzând istoria universală, aşa-numitele cronografe româneşti. Diversele tipuri de cronografe româneşti au constituit de-a lungul timpului subiectul a numeroase şi importante studii sau lucrări de specialitate[38]. Acestor cronografe autohtone le-a revenit un rol esenţial în perpetuarea moştenirii bizantine în acest domeniu al culturii româneşti medievale.

Alături de cronografele greceşti un rol important în favorizarea pătrunderii influenţelor bizantine în literatura istorică românească, prin intermediul acestui tip de lucrări, a revenit cronografelor de origine sud-slavă. Dintre acestea cel mai important rămâne cel al lui Mihail Moxa de la începutul secolului al XVII-lea, tradus din medio-bulgară.

Cronica universală a călugărului oltean Mihail de la Mănăstirea Bistriţa, care, inspirat de cronicarul bizantin din secolul al XI-lea, Georgios Monachos, supranumit *Hamartolos* (păcătosul) şi-a adăugat supranumele

de *Moxalie* (păcătosul), prescurtat ulterior în *Moxa*, este datată în septembrie 1620. Cronica lui Mihail Moxa rămâne până în prezent cel mai vechi cronograf cunoscut în limba română[39].

Importanța cronografului din punct de vedere istoriografic propriu-zis, rezidă îndeosebi în prețioasele surse bizantino-slave pe baza cărora a fost realizat. Izvorul principal al cronicii îl constituie, așa cum au demonstrat filologul rus V.I. Grigorovici, încă în 1859, și Bogdan Petriceicu Hasdeu, în 1878, versiunea slavonă medio-bulgară a *Cronicii universale* a lui Constantin Manasses. Filologul rus și, ulterior, Ion Bogdan, în 1891, au mai identificat și alte izvoare sud-slave care, în ordinea introducerii lor în țesătura textului cronografului, sunt: *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nikephoros, cu completările ulterioare mergând până la 1425, în versiune slavonă sârbă, *Cronica anilor 1296-1413,* atribuită lui Ioannes Chortasmenos, o variantă a *Letopisețelor sârbești „noi"* (1355-1490)[40]. Acestora li se adaugă unele izvoare secundare precum: *Cronica* lui Symeon Magister și cea a lui Ioannes Zonaras, în versiune prescurtată, unele știri din *Letopisețul de la Putna,* respectiv o versiune de tipul *Cronicii sârbo-moldovenești*, un izvor neidentificat despre căderea Constantinopolului în 1453, fragmente din alți cronicari bizantini[41].

Influențele bizantine nu au rămas numai la nivelul conținutului, care preia masiv din izvoarele menționate, îndeosebi din *Cronica universală* a lui Constantin Manasses, ci și în formă, care urmează modelul oferit de lucrarea aceluiași autor bizantin. Astfel, primele 92 de capitole ale cronicii lui Mihail Moxa corespund, atât din punctul de vedere al conținutului cât și al formei, celor 128 de capitole ale cronicii lui Manasses[42].

Alături de *Cronica* lui Moxa și alte scrieri istorice bizantino-slave de același tip, păstrate în manuscrise slavo-române, au servit pătrunderii influențelor bizantine în literatura istorică românească medievală. Dintr-o amplă listă a acestor lucrări, păstrate în biblioteci sau arhive din țară și străinătate, realizată de lingvistul George Mihăilă, reținem: *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nikephoros, din care se cunosc șase manuscrise; *Cronica scurtă* a călugărului Georgios Hamartolos, descoperită în trei manuscrise din secolele XV-XVI; *Cronica universală* a lui Symeon Metaphrastes, cunoscută prin trei manuscrise; *Rezumatul de istorii* a lui Ioannes Zonaras, păstrată în tradiția slavo-română într-o versiune prescurtată din 1408 a călugărului sârb Gregorios de la Chilandari, știută și sub denumirea de *Paralipomenos* prin trei manuscrise din secolele XV-XVII; *Cronica universală* a lui Constantinos Manasses, cunoscută prin trei manuscrise din secolele XIV-XVI; *Cronica anilor 1296-1413,* atribuită lui Ioannes Chortasmenos, cunoscută printr-un singur manuscris descoperit de Ion Bogdan în 1890; *Viețile țarilor și arhiepiscopilor sârbi,* păstrată în două manuscrise slavo-române din secolul al XVI-lea; *Letopisețele sârbești „noi"*, identificate și în cinci manuscrise slavo-române[43].

În încheierea demersului nostru subliniem faptul că cronografele grecești, bizantino-slave sau românești, au cunoscut o largă răspândire și în popor, prin intermediul unor cărturari mărunți. Ele au oferit folclorului un material extrem de bogat, îndeosebi povestiri și legende apocrife dintre care semnalăm: *legendele despre Constantin cel Mare; despre întemeierea Constantinopolului; proorocirea misterioasă a lui Constantin cel Mare despre căderea Constantinopolului; viața și prosografia Maicei Domnului; întrevederea Sibilei cu Solomon; disputa lui Zamvri Jidovul cu Silvestru, papa de la Râm; legenda Evdochiei cu mărul,* etc[44].

Note:

1. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică (după note stenografice ale unui curs)*, București, Editura Minerva, 1988, p. 30.
2. *Ibidem*, p. 32.
3. Demostene Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, tomul I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1939, p. 54.
4. Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 38; Cf. Ion Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Urechia. Texte slave*, București, Lito-tipografia Carol Göbel, 1891, p. 1-139.
5. Alexandru Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 19.
6. *Cronica lui Macarie*. În *Cronicile slavo române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, ediție de P.P. Panaitescu, București, Editura Academiei RPR, 1950, p. 74, 77-105.
7. Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 42; Cf. Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, Monitoul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1947, p. 105-106.
8. *Ibidem*; Cf. Ion Bogdan, *Vechile cronice moldovenești*, p. 69-89; Cf. Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 104-105; Cf. Andrei Pippidi, *Tradiția bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Corint, 2001, p. 115-116.
9. *Cronica lui Eftimie.* În *Cronicile slavo române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, București, Editura Academiei RPR, 1950, p. 106, 109-125.
10. Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 43; Cf. Ion Bogdan, *Vechile cronice moldovenești*, p. 89-98; Cf. Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 105-109.
11. *Ibidem*; Cf. Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 108; Cf. Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 240-241.
12. *Cronica lui Azarie*. În *Cronicile slavo române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, București, Editura Academiei RPR, 1950), p. 126, 129-151.
13. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*,

București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 74-75; Cf. Ion Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*. În *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. II, t. XXXI (1909), p. 66-69, 84-98; Cf. Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 109-114.

14. *Ibidem,* p. 75.

15. *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului, care au strălucit între multe patemi și ispite în Țarigrad și în Țara Munteneasc*ă, scrisă de Chir Gavriile Produl adecă mai marele Sfetagorei. În *Literatura română veche (1402-1647)*, ediție de G. Mihăilă și D. Zamfirescu, vol. I, București, Editura Tineretului, 1969), p. 66-99; Cf. Nicolae M. Popescu, *Nifon II patriarhul Constantinopolului*. În *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. II, t. XXXVI, 1913-1914 (1914), p. 760-796; Cf. George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, 1, București, Editura Ştiințifică, 1969, p. 76-78.

16. *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini [Letopisețul Cantacuzinesc]*. În *Cronicari munteni*, ediție de M. Gregorian, vol. 1, București, Editura Minerva, 1984), p. 82-90.

17. Alexandru Piru, *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. În *Neagoe Basarab 1512-1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, București, Editura Minerva, 1972, p. 309-310.

18. Cf. Demostene Russo, *op. cit.,* p. 207-226; Cf. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, 80-82; Cf. Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 57.

19. Dan Zamfirescu, *Primul monument al literaturii române. Studiu introductiv*. În *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediție de Florica Moisil și D. Zamfirescu, București: Editura Minerva, 1970, p. 24-28; George Ivaşcu, *op. cit*., p. 78-79.

20. Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 63.

21. Manole Neagoe, *Concepția lui Neagoe Basarab despre domnie*. În *Neagoe Basarab 1512-1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, București: Editura Minerva, 1972, p. 47.

22. Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 58.

23. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, Editura Minerva, 1970, p. 230.

24. Pavel Chihaia, *Țara Românească între Bizanț și Occident*, Iași, Institutul European, 1995, p. 169-184.

25. *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, p. 253-284.

26. Constantin Şerban, *Protocolul și ceremonialul diplomatic la curtea lui Neagoe Basarab*. În *Neagoe Basarab 1512-1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, București, Editura Minerva, 1972, p. 54.

27. Dan Zamfirescu, *op. cit.,* p. 25.

28. Demostene Russo, *op. cit.*, p. 53-68; Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II: *Epoca influenței grecești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 35; Idem, *Istoria literaturii române vechi*, p. 223.

29. Doru Mihăescu, *Cronografele românești*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 95.

30. Demostene Russo, *op. cit.,* p. p. 68; Nicolae Cartojan, *Cărțile populare*, II, p. 35-36.

31. *Ibidem,* p. 83; Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, p. 223-224.

32. *Ibidem,* p. 85; Nicolae Cartojan, *Cărțile populare*, II, p. 36.

33. *Ibidem,* p. 87; *Ibidem*.

34. *Ibidem,* p. 88-89.

35. *Cronograf. Tradus în românește de Pătrașco Danovici*, vol. I-II, ediție de G. Ştrempel, București, Editura Minerva, 1998-1999, pass.; Cf. Doru Mihăescu, *op. cit.*, p. 173-175

36. Paul Cernovodeanu, *Studiu introductiv* la *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, vol. I, București: Editura Minerva, 1998, p. XL; Cf. Doru Mihăescu, *op. cit.*, p. 176; Cf. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, p. 224.

37. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, p. 224; Demostene Russo, *op. cit.,* p. 99.

38. Demostene Russo, *op. cit.*, p. 91-100.

39. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, p. 221; Doru Mihăescu, *op. cit.*, p. 21.

40. Ion Bogdan, *Contribuții la istoriografia bulgară și sârbă*. În Idem, *Scrieri alese*, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 255-269.

41. Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989, p. 227-353; Cf. George Mihăilă, *Cronica universală a lui Mihail Moxa și izvoarele sale*. În Mihail Moxa, *Cronica universală*, București, Editura Minerva, 1989, p. 42-43.

42. *Ibidem*, p. 99-202, 227-342; Cf. *Ibidem*, p. 43.

43. George Mihăilă, *op. cit.*, p. 6-26.

44. Demostene Russo, *op. cit.*, p. 96-97.

Bibliography:

Bogdan, Ion. *Vechile cronice moldovenești până la Urechia. Texte slave / Ancient Moldavian chronicles until Urechia. Slavonic texts*. București, Lito-tipografia Carol Göbel, 1891, 291 p. + 2 pl.

Bogdan, Ion. *Letopisețul lui Azarie / The chronicle of Azarie*. În *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. II, t. XXXI (1909), p. 57-214 + 4 pl.

Bogdan, Ion. *Contribuții la istoriografia bulgară și sârbă / Contributions to the Bulgarian and Serbian historiography*. În Idem, *Scrieri alese.* București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 255-269.

Cartojan, Nicolae. *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II: *Epoca influenței grecești / Popular books in Romanian literature*, vol. II: *Era of Greek influence*. București, Editura Enciclopedică Română, 1974, 468 p.

Cartojan, Nicolae. *Istoria literaturii române vechi / History of ancient Romanian literature*. București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, 483 p.

Cernovodeanu, Paul. *Studiu introductiv* la *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici / Introductive study* to *Chronograph translated from Greek by Pătrașco Danovici*, vol. I, ediție de G. Ștrempel. București, Editura Minerva, 1998, p. XXXVII-LXXVI.

Chihaia, Pavel. *Țara Românească între Bizanț și Occident / Wallachia between Byzantium and West*. Iași, Institutul European, 1995, 261 p.

Ciobanu, Ștefan. *Istoria literaturii române vechi / History of ancient Romanian literature*, vol. I. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1947, 343 p.

Cronica lui Azarie / The chronicle of Azarie. În *Cronicile slavo române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, ediție de P.P. Panaitescu. București, Editura Academiei RPR, 1950, p. 126-151.

Cronica lui Eftimie / The chronicle of Eftimie. În *Cronicile slavo române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, ediție de P.P. Panaitescu. București, Editura Academiei RPR, 1950, p. 106-125.

Cronica lui Macarie / The chronicle of Macarios. În *Cronicile slavo române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, ediție de P.P. Panaitescu. București, Editura Academiei RPR, 1950, p. 74-105.

Cronograf. Tradus în românește de Pătrașco Danovici / Chronograph. Translated into Romanian by Pătrașco Danovici, vol. I-II, ediție de G. Ștrempel. București, Editura Minerva, 1998-1999, 276 + 399 p.

Iorga, Nicolae. *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică (după note stenografice ale unui curs) / History of Romanian literature. Summerized introduction (after stenographic notes of a course)*. București, Editura Minerva, 1988, 269 p.

Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini [Letopisețul Cantacuzinesc] / The history of Wallachia since the dismount of the Christian believers [The Cantacuzino Annals]. În *Cronicari munteni*, vol. 1, ediție de M. Gregorian. București, Editura Minerva, 1984, p. 79-213.

Ivașcu, George. *Istoria literaturii române*, 1 / *History of Romanian literature*, 1. București, Editura Științifică, 1969, 630 p.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie / The teachings of Neagoe Basarab to his son Theodosius, ediție de Florica Moisil și D. Zamfirescu. București, Editura Minerva, 1970, 426 p.

Mihăescu, Dan. *Cronografele românești / Romanian chronographs*. București, Editura Academiei Române, 2006, 324 p.

Mihăilă, George. *Cronica universală a lui Mihail Moxa și izvoarele sale / The universal chronicle of Michael Moxa and its sources*. În Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică de G. Mihăilă. București, Editura Minerva, 1989, p. 5-53.

Moxa, Mihail. *Cronica universală / Universal chronicle*, ediție critică de G. Mihăilă. București, Editura Minerva, 1989, 585 p.

Neagoe, Manole. *Concepția lui Neagoe Basarab despre domnie / The view of Neagoe Basarab upon reign*. În *Neagoe Basarab 1512-1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*. București, Editura Minerva, 1972, p. 44-50.

Russo, Demostene. *Studii istorice greco-române. Opere postume*, tomul I / *Greek-Romanian historical studies. Posthumous works*, tome I. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1939, 350 p. + 24 pl.

Piru, Alexandru. *Învățăturile lui Neagoe Basarab / The Teachins of Neagoe Basarab*. În *Neagoe Basarab 1512-1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*. București, Editura Minerva, 1972, p. 307-313.

Piru, Alexandru. *Istoria literaturii române de la origini până la 1830 / History of Romanian literature from its origins until 1830*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, 752 p.

Pippidi, Andrei. *Tradiția bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII / Byzantine tradition in Romanian Princedoms*. București, Editura Corint, 2001, 394 p.

Popescu M. Nicolae. *Nifon II patriarhul Constantinopolului / Niphon II Metropolitan of Constantinople*. În *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. II, t. XXXVI, 1913-1914 (1914), p. 760-796.

Șerban, Constantin. *Protocolul și ceremonialul diplomatic la curtea lui Neagoe Basarab / The protocol and diplomatic ceremonial at the court of Neagoe Basarab*. În *Neagoe Basarab 1512-1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*. București, Editura Minerva, 1972, p. 51-61.

Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului, care au strălucit între multe patemi și ispite în Țarigrad și în Țara Muntenească, scrisă de Chir Gavriil Protul adecă mai marele Sfetagorei / The life and living of his Holiness out father Niphon, the Metropolitan of Tarigrad, who shined anoung passions and temptations at Tarigrad and in Wallachia, written by kyr Gabriel the Protos the ruler of Sfetagora. În *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. I, ediție de G. Mihăilă și D. Zamfirescu. București, Editura Tineretului, 1969, p. 66-112.

Zamfirescu, Dan. *Primul monument al literaturii române. Studiu introductiv / The first monument of Romanian literature. Introductive study*. În *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediție de Florica Moisil și D. Zamfirescu. București, Editura Minerva, 1970, p. 5-55.